

NYA AVHANDLINGAR

Lotten Gustafsson: *Den förtrollade zonen. Lekar med tid, rum och identitet under Medeltidsveckan på Gotland*. Bokförlaget Nya Doxa, Nora 2002. 315 s., ill. English summary. ISBN 91-578-0409-5.

Medeltiden är populär som aldrig förr. Varje kommun med självaktning och medeltida anor ser till att arrangera en årligen återkommande fest eller marknad för att knyta an till perioden. Ett av de senare tillskotten på medeltidstemat är dokusåpan Riket, där Stefan Sauk stegar omkring och styr och ställer med vår moderna medeltid på Robinsonvis. Men vurmen för medeltiden är långt ifrån ny. Den har däremot fått ett tydligt uppsving i vår egen tid.

Lotten Gustafssons bok *Den förtrollade zonen. Lekar med tid, rum och identitet under Medeltidsveckan på Gotland* är en genomgång av fenomen och drivkrafter i samband med den återkommande Medeltidsveckan på Gotland, som sedan starten 1984 har gått från att ha varit ett Visbyarrangemang till att omfatta stora delar av ön under en vecka i slutet av augusti varje år.

Utgångspunkterna för studien, som är en avhandling i etnologi, är en fascination inför fenomenet levande rollspel på historiskt tema, som blivit allt vanligare genom 1990- och början av 2000-talet. Avhandlingens teoretiska och metodiska utgångspunkter hämtas i forskning som rör performans, ritual och lek. Dessa tre nyckelord framhävs som centrala. Andra teman som tas upp är det omdiskuterade kulturarvsbegreppets ökande aktualitet, och utforskandet av alternativa identiteter som relateras till tidsliga och rumsliga dimensioner i mötet med föreställningarna om en svunnen tid. Fokus i undersökningen utgörs av tre årligen återkommande delar av Medeltidsveckan: spelet om Valdemar Atterdag, marknaden på Strandgatan i Visby och tätläget med rollspelare.

Med ett teoretiskt avstamp i performansteori och lekteori beskriver Gustafsson i första kapitlet hur hon har gått tillväga med insamlingen av arbetsmaterialet i form av intervjuer, studiebesök, fotografier och filmer.

Hon gör en intressant iakttagelse i sin egenskap av att ha den dubbla rollen som både kritisk och intresserad, emellanåt uppskattande forskare: ska hon enligt skilda förväntningar prestera ”en bitsk och avslöjande samhällsanalys” eller ”en hyllningsskrift till folkbildningen, det ideella och kreativa arbetet”? (s. 38).

I bokens andra kapitel framhävs medeltidens förvandling från mörk till ljus genom den romantisering som synen på perioden har undergått i historisk tid. Under upplysningen betraktades medeltiden som en mörk, barbarisk ”mellantid”, när den senare av romantikerna istället hyllades som ett utopiskt tillstånd. Gustafssons utgångspunkt för att beskriva bilden av medeltiden är perioden som kulturell konstruktion i visst samspel med bakomliggande historiskt kända utgångspunkter. Det är i vår tid främst bilden av ”medeltiden som hemvist för modernitetens förlorade själ” (s. 50) som är gångbar.

I bokens tredje kapitel beskrivs Medeltidsveckans tillkomst och utveckling från begynnelseåret 1984. Nyckelpersonerna Wiveka Schwartz och Marita Jonsson har, var och en på sitt sätt, lagt tonvikten på olika perspektiv. Schwartz förankring och utgångspunkter ligger enligt Gustafsson i kyrkan och folkbildningstanken. Jonsson å sin sida framhäver kulturturismen och museipedagogiken. Det har att göra med personernas skilda bakgrunder, där Schwartz har erfarenheter från turism och kyrklig bildningsverksamhet och Jonsson från museet Gotlands Fornsal och från tiden som länsantikvarie (s. 80ff.). I kapitlet beskrivs också det lokala avståndstagandet från Medeltidsveckan, där några menar att veckan är en angelägenhet antingen bara för Visbyborna eller för de tillresande turisterna. Rollspelsföreningar som knyter an till veckan presenteras också, t.ex. Tolkien-sällskap, bordsrollspelsföreningar som har gått vidare till att spela levande rollspel, och lokalföreningen av Society of Creative Anachronism (SCA) på Gotland. Gustafsson beskriver också SCA-rörelsens framväxt i Sverige och Europa.

I det fjärde kapitlet redogör Gustafsson för Medeltidsveckans ramberättelse. Många historiska evenemang har en historisk händelse som utgångspunkt för arran-

gemanget. Under Medeltidsveckan är det Visby 1361, och skeendet är den brandskattning av Visbyborna som den danske kungen Valdemar Atterdag sägs ha genomfört. Denna brandskattning går tolkningsmässigt före både pesten och Hansans avtagande intresse för ön i den officiella tolkningen av vad som slutligen bringade öns storhet på fall. C.G. Hellqvists nationalromantiska målning av händelsen bildar fond för framställningen, den har inspirerat till kulissernas utformning och delvis även till innehållet. Gustafsson för ett insiktsfullt resonemang om Medeltidsveckan, där sagan och myten har genomgått en tidens förändring från nationalromantik till nutida klassperspektiv. Det är som mest synligt i tolkningen av borgmästarens roll. På Hellqvists målning är han en god man som tar sin familj i försvar mot invasionen. I Medeltidsveckans tolkning är borgmästaren en ambivalent person som säljer ut ön till danskarna. Dessutom är borgmästaren inte en utan två i Medeltidsveckans ramberättelse, som på medeltiden: en gutnisk och en tysk. Att utses till borgmästare är i karnevalens anda både en ära och en tveksam roll. Ibland utsätts borgmästaren för publikens synpunkter, spott och spe, genom att de även tillhör ett nutida etablissemanget, och därför fått rollen. Men i rollen anses de även ansvariga för att ha sålt ut ön till fienden. Nutidens framställning visar tidsandans förskjutning genom borgmästarens förvandling, där ”Den nationalromantiska målningens upphöjda ädling har förvandlats till arbetarspelets standardiserade nidsbild av höga herrar” (s. 106).

I det femte kapitlet, Den museala gatan, tar Gustafsson upp hur Visbyborna hanterar det faktum att de bor i en sevärdhet som genom Medeltidsveckan ytterligare har förstärkts som i det närmaste museal sedan den startade. De finns uppenbarligen en vi- och dom-känsla, där Visbyborna kan förmodas få ut mer av den lokala festivalen än turisterna, särskilt på ett plan där identiteten som Visbybo inkluderas. Samtidigt innebär veckan ett erbjudande till alla hugade att bli Visbyborgare för en dag (s. 150). Gustafsson belyser genomgående den komplexa blandningen av bildning och underhållning, av museum och marknad (s. 154). Det är tydligt att det karnevaliska, att allt är tillåtet, tuktas och tämjs genom ambitionerna att folkbilda och kvalitetsstämpla verksamheten. För att upprätthålla ordningen och undvika oönskad turism uteblir den egentliga karnevalsprägnen, samtidigt som det är denna tuktnings som också ger veckan dess popularitet vad gäller den autentiska upplevelsen (s. 160).

I kapitel 6, Konkurrerande äktheter, berör Gustafs-

son det synnerligen intressanta ämnet autenticitet. Hon etablerar begreppet ”illusionens autenticitet”, som passar mycket väl på strävandena (s. 161). Deltagarna i marknaden kvalitetsgranskas, så att de varor som de saluför är korrekta i förhållande till medeltiden. Ett belöningssystem i form av priser för bästa marknadsstånd finns för att uppmuntra sådant som uppfattas som kvalitet. Museitjänstemän från öns museum beskrivs som icke-auktoritära, men uppfattas ändå som auktoriteter av dem som engagerat sig i marknaden (s. 166). Säckvävens döljande roll diskuteras också. Gustafsson drar en parallell till museivärldens tidigare så dominerande förkärlek för materialet, nämligen att det skulle ha sin döljande roll under Medeltidsveckan av denna museirelaterade anledning (s. 168). En slående iakttagelse görs av likheten mellan fulländat estetiska framställningar av marknadsstånd och stadsmiljöer och inredningsmagasinens konventioner: ”Drömmen om den fulländat estetiska staden ... är en av de utopier som tydligast kommer till uttryck i Medeltidsveckans gestaltningar” (s. 172). Och vad är egentligen personerna som agerar under veckan? Är de utklädda, uppklädda eller klädda? Det handlar ytterst om att stå bredvid eller försöka ta sig in i den lekens värld som ramar in arrangemanget.

Gustafsson genomför även en diskussion om de religiösa inslagen. I relation till religiositeten på medeltiden är de ganska få till antalet, men de visar sig ändå ha en given plats och vissa, om än inte så många, utövare. Ibland är det kristna av idag som vill hitta ett sätt att utöva sin tro även i föreställningen om en svunnen tid, ibland handlar det om en lek med identiteter (s. 182ff.).

I bokens sjunde kapitel, Den förtrollade zonen, går Gustafsson på djupet med lekens villkor i det tätläger för rollspelare som genom åren växte sig allt större och större och som 1999 upphörde i sin ursprungliga form eftersom det vuxit sig för stort för att vara möjligt att hantera (s. 192). Rollspel har länge uppfattats som något suspekt som utövas av personer som önskar fly vardagen av någon anledning. Detta gör dem ibland farliga i allmänhetens ögon, och här för Gustafsson ett intressant resonemang om hur en verksamhet som laddas med traditionella kulturarvsvärden och turismvärden är acceptabel, men att en verksamhet där vuxna hänger sig åt lek och känslor inte kan accepteras lika lätt. Ett nyttiggörande desarmerar misstänksamheten från omvärlden. Om evenemanget omfattar såväl rollspel som kulturarv och turism, så är det acceptabelt för fler (s. 198f.).

Även i tätlägers förtrollade zon finns en längtan efter

äkthet, som ytligt sett kan uppfattas som en egendomlig paradox, eftersom den eftersträvade tiden är sedan länge förfluten och därmed omöjlig att nå. Men det finns en annan sorts sanning att förhålla sig till, nämligen en autenticitet i lekens allvar. Här handlar det bl.a. om att personerna själva nästan kan uppleva lekens allvar som mer äkta än sin egen vardagliga tillvaro, förmodligen eftersom de då försöker leva upp till ideal som de sätter högt men inte kan utöva till vardags (s. 200ff.). Det handlar även om att små detaljer ska sorteras bort för att inte störa eller påminna om världen utanför lekens rum. Det kan t.ex. handla om Lotten Gustafssons egen armbandsklocka som hon enträget uppmanas lägga av sig (s. 202). Bland övriga anakronismer kan det tyckas vara en bagatell, men klockan utgör i sammanhanget en symbol för vår egen tid, en symbol som är så stark att den tar överhanden om den tillåts.

I kapitel 8, Maskens möjlighet, går Gustafsson vidare i analysen av rollspelets möjlighet. Hon citerar en person som säger att ”Medeltidshobbyn är den allra bästa semestern, (...) man vilar ju till och med från sig själv” (s. 225). Gustafsson beskriver hur personerna som rollspelar bygger upp ”personor” med livshistorier och ursprung som följer dem tills de eventuellt ”dödas” för att ersättas av en annan persona (s. 225; fenomenet beskrivs även i kap. 7 s. 205ff.). Likheten med hur romanförfattare arbetar med sitt persongalleri är slående. Liksom i romanerna är det lätt att klä personen i en blandning av sanna och uppbyggda egenskaper.

Att leka i medeltida roller uppfattas av Gustafsson som en frihet från valfriheten. Här är det givna roller som ges, och Gustafsson såg själv förvånande lite av lekar med exempelvis könsidentiteter under Medeltidsveckan (s. 233).

Påfallande är hur uppbyggnaden av personligheter har en stark prioritet för personerna som leker under Medeltidsveckan. Gustafsson tar hjälp av Anthony Giddens för att förklara hur den moderna människans livslånga och reflexiva jag-projekt har överförts på utövandet av medeltida liv (s. 246ff.). Därmed bekräftas hur påtagligt vi tar nutiden med oss i skapandet av det förflutna.

I det nionde och avslutande kapitlet drar Gustafsson ihop trådarna och summerar avhandlingen. Medeltidsveckan ses som ett utslag av en nyromantisk riktning, där romantikens medeltida berättelsevärld och sagolikheter framtoning åter får livskraft och rumslig gestaltning, inte minst genom rollspelarnas försök att skapa alternativa och bättre världar. Särskilt Waldemarspelen blir Medeltidsveckans manifestation av ett gemensamt kulturarv på

regional grund, där det förflutna kopplas till öns svunna identitet. Veckan har kommit att sätta så stark prägel på kulturarvet att andra bitar därmed har reducerats eller fallit bort, exempelvis hembygdsanknutna traditioner från 1800-talet. I vissa fall har 1800-talet absorberats av Medeltidsveckan och används för en generell gestaltning av gotländskt förflutet. En intressant konklusion är Medeltidsveckan som en lek med en alternativ verklighet som är möjlig att förändra. Det går att idealisera och iscensätta för att på så sätt förflyttas till en bättre verklighet inom lekens rammar.

Bokens språk flyter lätt och behagligt, så när som på ett par avsnitt där författaren verkar starkt inspirerad av teoretiska perspektiv som någon annan har formulerat och där tonen är något refererande och språkbruket tycks ha övertagits direkt från andra forskare (t.ex. s. 167). Det är fullt möjligt att bli fascinerad och ryckas med i skildringarna av det medeltida lajvandet, och samtidigt bli insiktsfullt upplyst om ramen kring aktiviteterna och teorierna som kan användas för att förstå dem. Det är tydligt att Gustafsson framför allt har riktat in sin studie på lekens betydelse och livsrum inom ramen för Medeltidsveckan. Genom att borra djupt i detta fenomen på en ö i Östersjön, kommer Gustafsson fram till många generella och vidare giltiga slutsatser om modernitet och medeltid, drivkrafter och svårigheter i utformandet av leken och som kan tillämpas på liknande fenomen åtminstone på ett europeiskt plan.

På ett ytterst respektfullt sätt balanserar den lajvande forskaren Lotten Gustafsson i sin beskrivning av rollspelets och lekens innebörder mellan inlevelse och vetenskapligt betraktande. Ofta smälter beskrivning och analys fint samman och blottlägger balansgångens storhet. Detta gäller särskilt i kapitel 7 och 8 som tar upp rollspel och sätter in det i sina sammanhang. Gustafsson är snarare förstående än bitisk inför rollspelandet som företeelse, kanske för att uttrycksformen har fler romantiska förtecken än andra arrangemang som återger en regionalt präglad berättelse om storhet eller i högre grad har turistiska eller kommersiella inslag. Här framstår rollspelandet som ett lockande alternativ även för icke-gotlänningar, medan turism och kommersiella syften har mer lokal anknytning.

Slående är hur mycket av vår samtids identitets- och individtänkande som ingår i tolkningen av det förflutna. Det handlar inte om att leka dået i sig, utan istället om att iscensätta sitt nutida jag i ett diktat då, som på något vis är en renodlad variant av vårt individualistiska nu. I denna renodling av ideal och uttryck upplevs den

skapade situationen som mer autentisk än den nutida verkligheten. Häri ligger en paradox som av några säkert kan uppfattas som farlig och verklighetsfrämmande, men som också kan ses som ett uttryck för vår mänskliga förmåga att skapa om våra liv, att göra något åt det vi inte är nöjda med.

Ibland är det mer regel än undantag att i en recension uppfatta ett perspektiv eller en fråga som försummad, men eftersom Gustafssons bok behandlar ett i hög grad outforskat fenomen, så är jag personligen mycket nöjd med hennes ambition att säga något allmängiltigt om rollspel utifrån ett fallstudium av just Medeltidsveckan, Sveriges utan jämförelse största medeltidsarrangemang. Om jag ändå ska framhålla en svaghet i boken, är det belysningen av Medeltidsveckan i relation till en pågående kulturarvsdiskussion. En sådan ambition anges i bokens inledning. Studiens fokus ligger, som jag uppfattar det, på en analys av lek och rollspel, hjälpligt insatt i en diskussion om kulturarv som är relevant för avhandlingens tema. Kanske är svagheten kopplad till det faktum, att det långt ifrån är Medeltidsveckan som helhet som analyseras, utan att fokus ligger just på rollspel och lajv, och att den mer ordinära ”kulturarvsvardagen” med folkbildning, turism och kulturpolitik därmed inte ges en självklar plats.

Studier av det här slaget behövs i en tid när diskussionerna går höga om nationella, regionala och lokala identiteter. Den nationella fokuseringen har hunnit komma och gå i perioder, och vi är nu framme i en tid då regioners och lokala platsers betydelse framhävs i historiska sammanhang. Rollspel och inlevelse blir betydelsefulla sätt att uttrycka sitt historieintresse på. Historien visar sig vara på samma gång sedelärande, skrämmande, nyskapande och underhållande.

Bodil Petersson, Lund

Katarzyna Wolanik Boström: *Berättade liv, berättat Polen. En etnologisk studie av hur högutbildade polacker gestaltar identitet och samhälle*. Institutionen för Kultur och Medier. Umeå Universitet 2005. 329 s. English summary. ISBN 91-7305-822-X.

Den dubbla inriktningen på *Berättade liv* och *berättat Polen* i avhandlingens titel, återspeglar det faktum att människors berättelser om sina egna liv samtidigt är gestaltningar av de samhällsliga och historiska sammanhang som omger deras liv. Polen är här både en

ytte ram och en konstruerad verklighet, eller snarare konstruerade verkligheter. Det framgår att de tio personer, vars levnadsberättelser har analyserats, uppfattar olika perioder i samhällets dramatiska historia på delvis skilda sätt. Detta är knappast förvånande, men inte desto mindre ett skäl till att avhandlingen kan läsas med stor nyfikenhet av den som är intresserad av förhållandet mellan en f.d. öststats samhällsomvandling och enskilda medborgares förståelse av sig själva och sin omvärld.

Avhandlingens syfte är att analysera hur högutbildade polacker i sina levnadsberättelser gestaltar och bearbetar identitet, historia och samhälle. Undersökningen baseras på sammanlagt över ett års fältstudier under perioder 1996–98 i Polen. Vid sidan om studier av medier och annat tryckt material bygger avhandlingen främst på inspelade intervjuer. Tio personers levnadsberättelser analyseras. De flesta av dem har intervjuats flera gånger och det råder inget tvivel om att avhandlingen är ambitiöst genomförd, såväl empiriskt som teoretiskt och metodologiskt. Men att Katarzyna Wolanik Boström själv är uppvuxen i Polen – hon kom till Sverige som 22-åring 1989 – har också stor betydelse för hennes förmåga att tolka och översätta informanternas berättelser för svenska läsare.

Polens historia är komplex och det skadar kanske inte att den mer oinvidige läsaren anlitar ett historiskt-politiskt kartverk för att lägga ockupationer, regimskiften och förskjutningar av territorialgränser på plats. Åtminstone hade jag glädje av kartbladen även efter att ha läst avhandlingens korta introduktion av Polens historia (s. 47 f.). Läsaren får reda på att Polen uppstod som suverän stat på 960-talet och hade en guldålder under 1500-talet med storskalig spannmålsproduktion, blomstrande litteratur och stormaktsdrömmar; att Polen ombildades från kungadöme till Polska Adliga Republiken 1569 och att stormaktsdrömmarna ersattes av inre splittring och utrikespolitiska misstag som kulminerade under 1700-talet. Den besuttna adeln förlorade stora delar av sina rikedomar under en regeringsperiod vars intressekonflikter är bakgrunden till att ”polsk riksdag” lever kvar som metafor.

Det är någonstans här som historien börjar sätta tydliga spår i avhandlingen. Läsaren möter några av den omfattande polska adelns avlägsna ättlingar, som under senare regimer har blivit alltmer vingklippta. Betydelse har också att Polen, som man säger, försvann från Europakartan i slutet av 1700-talet och existerade i 123 år bara som en kulturell och språklig gemenskap. Polen ”återuppstod” som nationalstat först 1918, efter första